

Kamila Kopřivová

Neortodoxně
o židovství

RABÍŇKA

V ZÁCVIKU

Ilustrace: MYOKARD - Dana Lédl

 C P R E S S

Rabínka v zácviku

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Kamila Kopřivová
Rabínka v zácviku – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2023

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Kamila Kopřivová

RABÍNKA V ZÁCVIKU

Neortodoxně o židovství

Ilustrace: MYOKARD - Dana Lédl

 P R E S S

Text © Kamila Kopřivová, 2023
Illustrations © Dana Lédl / Myokard, 2023

ISBN tištěné verze 978-80-264-4964-5
ISBN e-knihy 978-80-264-5014-6 (1. zveřejnění, 2023) (ePDF)

OBSAH

RABÍNKA V ZÁCVIKU	5
<i>Regina Jonas</i>	12
TÓRA	17
<i>Berurija</i>	28
MODLITBA	33
<i>Fanny Neuda</i>	42
DOBŘE SKUTKY	47
<i>Marie Schmolka</i>	54
ROZTROUŠENÍ PO CELÉM SVĚTĚ	59
<i>Asenath Barzani</i>	66
ŽIDOVSKÉ STRAVOVÁNÍ	71
<i>Fania Lewando</i>	78
ŽIDOVSKÁ MYSTIKA	83
<i>Eva Frank</i>	88
CHASIDISMUS	93
<i>Hana Rochel Verbermacher</i>	100
REFORMA ŽIDOVSTVÍ	105
<i>Ray Frank</i>	112
TIKUN OLAM	119
<i>Lily Montagu</i>	126
ŽIDOVSKÝ FEMINISMUS	131
<i>Rivka bat Meir Tiktiner</i>	136
VĚCI POSLEDNÍ	141
<i>Ines z Herrery</i>	148
SVÁTKY A VÝZNAMNÉ DNY V ŽIDOVSKÉM ROCE	153

RABÍNKA

V ZÁCVIKU

Oči navrch hlavy a nechápavý pohled. „A to jako jde?“

Jsem rabínka a tohle je nejčastější reakce, se kterou se setkávám, když to někomu řeknu. Jde to. Dokonce právě stojím před vámi, živá z masa a kostí.

Většina lidí má nějakou představu o tom, kdo je to kněz. Je to ten pán v černém, co pracuje v kostele a při zpovědi naslouchá vašim hříchům. Pokročilí vědí, že jsou církve, kde farářkou může být i žena. Už o něco méně lidí má představu o tom, kdo je to rabín – to je někdo jako kněz, ale u židů. Je také oblečený celý v černém, po stranách obličeje má nakroucené prstýnky vlasů a na hlavě nasazený velký černý klobouk. No a pak jsem tady já. Jenže to nejsem jen já. Po celém světě narazíte na stovky dalších rabínek a rabínů a židů. Židovství je pestré a má tolik chutí a vůní, že se nedají spočítat. Mít v hlavě jen jeden stereotypní obrázek by byla vážně škoda.

Budu veterinářkou, zpěvačkou nebo rabínkou?

Proč a jak jsem se rozhodla, že se stanu rabínkou? Tuhle otázku jsem dostala už nesčetněkrát. Tazatel obvykle čeká, že spustím ohromující příběh o tom, jak se mi uprostřed noci zjevil anděl Boží a povolal mě do služby. Nic takového se ale nestalo. Nemůžu dát k dobru ani roztomilý příběh o tom, jak jsem se chtěla stát rabínkou už od dětství. Já jsem totiž chtěla být filozofovkou. Když mi bylo asi osm let, někde jsem slovo filozof četla nebo slyšela. Sice jsem vůbec nechápala, co to znamená, ale přišlo mi to hodně důležité a prostě jsem věděla, že to je to, čím

bych chtěla jednou být. Budu filozofkou! Pak jsem taky chtěla být umělkyní, zpěvačkou a veterinářkou. Nakonec jsem rabínkou.

Jsem ale taky holka z úplně ateistické rodiny. Spousta lidí se diví, jak jsem k tomu přišla. Jak a kdy jsem uvěřila a co mě motivovalo nejen konvertovat, ale taky přijmout židovství za svoje povolání, a dokonce stanout v čele židovské komunity. Ani tady se neodehrál žádný nadpřirozený jev, ale naopak jev velmi obvyklý. Stejně jako většinu konvertitů i mě židovství prostě táhlo. Začalo to už na střední škole a nikdy to neskončilo. Můžeme tomu říkat židovská duše nebo prostě pocit náležitosti. Je těžké tyhle pocity popsat slovy, ale kdo je má, ten ví. Při zpětném pohledu vidím, že se v mém životě všechno stalo tak, jak mělo, a že mě ruka Nejvyššího vedla pevně tam, kde mě chce mít.

Stávání se

Moje cesta k rabínství byla a je postupná a co budu naživu, nikdy neskončí. Bylo by krásné smět říct, že člověk vystuduje rabínskou školu a je hotovo. Tohle povolání je cesta, na které se pořád něco děje, a já ráda říkám, že hned na dvou úrovních zároveň – vertikálně a horizontálně. Zespoda nahoru a shora dolů se neustále vyvíjí a proměňuje a cizeluje vztah s Věčným. Zprava doleva a zepředu dozadu se naopak neustále proměňují vztahy mezilidské, mezi rabínkou, komunitou a světem. A pak je tu studium Tóry a Talmudu a komentářů z per rabínů, co mnohdy žili stovky let přede mnou. K tomu přidejme židovskou filozofii, etiku, mystiku a moderní disciplíny a psychologii. Formování rabína prostě nekončí nikdy.

Rabínem nebo rabínkou se člověk stane asi podobně jako čímkoli jiným. Trochu se naučí, jak se to dělá, a pak je to o praxi a zkušenostech. Jen okolnosti studia se liší podle židovských směrů. V progresivních a konzervativních komunitách studium probíhá paralelně se studiem na univerzitě a rabíny a rabínkami se mohou stát muži stejně jako ženy. Ortodoxní rabíni většinou na univerzitě nechodí a vzdělávají se výlučně v židovských náboženských akademiích – ješivách. Rabínství je v ortodoxních komunitách ve většině případů rezervováno pro muže, i když dnes už se setkáme s celou řadou ortodoxních rabínek, přestože si tak před muži často nemohou říkat. Rabínská studia jsou pak zakončena

smichou neboli formálním uvedením do úřadu. Jeho smyslem je předání tradice, kdy starší rabíni předají novému jeho vlastní dokument, který potvrzuje splnění veškerých náležitostí nutných k výkonu rabínského úřadu.

Na stranách této knihy najdete příběhy žen, z nichž mnohé se na rabínku kvalifikovat klidně mohly. *Smichu* neboli oficiální ordinaci a povolání do úřadu rabína ale získala jen jedna. Jsou to ženy pocházející z různých míst a období a svědčí o tom, jak nezbytné ženy pro židovství byly, i když jim společenské uspořádání nebylo vždy nakloněno.

Jak se dělá rabínka

Moje vlastní studium trvalo čtyři roky, ale to jen díky tomu, že jsem na rabínský seminář nastoupila se zbrusu novým doktorátem z židovské teologie. Na ten podzim, kdy jsem se přestěhovala do Berlína, nikdy nezapomenu. Na semináři nás tehdy začínalo pět a byli jsme silný ročník. Tohle povolání si opravdu nevolí každý. Nám Čechům geograficky nejbližší progresivní rabínský seminář je v Postupimi u Berlína a studuje se tam na zámku, který je obklopený nekonečnými a překrásnými zahradami. Seminář spolupracuje s postupimskou univerzitou, takže vzdělání tam běží ve dvou stopách – akademické a rabínské. Zatímco akademické studium probíhá jako na každé jiné univerzitě – přednášky o teologii, dějinách a filozofii, rabínské studium je zaměřeno mnohem praktičtěji – učíme se vést bohoslužbu, pastorační péči, management komunit. Je přirozeně potřeba zvládnout taky hebrejštinu a aramejštinu a velkou výhodou jsou světové jazyky – v Německu jsme studovali německy a anglicky. Součástí studia je rovněž praxe v synagogách a komunitách, kde jsme se postupně učili vést bohoslužby, vyučovat, kázat, poskytovat pomoc, navštěvovat nemocné, světit svatby a pohřby. Rabín v zácviu v podstatě dělá všechno, co dospělý rabín.

Svaté město

V rámci studia na německém semináři mě čekal také rok studia na ješivě v Jeruzalémě. Pro mě, stejně jako pro celou řadu mých spolužáků, to byl jeden z nejformativnějších roků života. Žít rok ve státě, kde nejste menšinou a kde je vše

zařízeno podle toho, jak potřebují židé. Rytmus života se řídí židovskými svátky a šabatem a vše je najednou mnohem lehčí. Politická situace v zemi ale člověku pravidelně strhává růžové brýle.

Sepsat všechno, co jsem v Izraeli zažila a naučila se, nejde. Do země jsem dorazila v době, kdy tam stále platila tvrdá proticovidová opatření a zahraničním turistům byl vstup zakázán. Uložit cenné studentské vízum dalo opravdu zabrat, ale stálo to za to. Na chvíli, kdy jsem se úplně sama procházela liduprázdným centrem Jeruzaléma, nikdy nezapomenu. Místa, která známe z naučných dokumentů, kypící turistickým ruchem, jako je Západní zeď nebo Chrám Božího hrobu, jsem v prvních týdnech měla úplně pro sebe.

Jenže hlavním cílem mého pobytu v Jeruzalémě nebyl turismus, ale studium na ješivě. A to začalo pěkně tvrdě, od neděle do čtvrtka, od osmi od rána do sedmi do večera. Pamatuji dny, kdy jsem ráno přicházela na ranní bohoslužbu a zdravila se s nočním vrátným, který se zrovna chystal domů. Když jsem po večerní modlitbě odcházela domů já, byl na stanovišti zase on. V pátek a sobotu – během šabatu – mě pak čekala praxe v jeruzalémské komunitě, která mě na jeden rok adoptovala za svou rabínskou studentku.

Falafel s příchutí Británie

Příběhů z Jeruzaléma mám nespočetně, ale jeden změnil můj život

navždy. Mezi studenty ješivy byl i Benji. Pocházel z Velké Británie a v ješivě byl jen nakrátko. Ze začátku roku jsme se moc nebavili, věděli jsme o sobě, ale v tom studijním shonu prostě nebyl prostor se moc poznat. Když se blížil čas jeho odjezdu, domluvili jsme se, že večer, až skončí denní dávka Talmudu, půjdeme spolu na falafel a konečně si pořádně popovídáme. Tehdy jsem zjistila, že Benji není jeden z mnoha rabínských studentů, co si v ješivě plní svou roční rabínsko-studentskou povinnost – očichat si a naplno zažít život v židovském státě a učit se Tóru a Talmud v Boží zemi. Když mi prozradil, že je rabínem *Westminster Synagogue* v Londýně, málem jsem padla naznak. Abych to vysvětlila, *Westminster Synagogue* hrála důležitou roli v kapitole českých židovských dějin, protože právě tam v únoru roku 1964 dorazilo 1564 českých svitků Tóry. Svitky byly původně ukryté v Praze před nacisty a poté je „zdělili“ komunisté, když převzali moc ve státě. Protože komunistický stát potřeboval zahraniční měnu, rozhodl se rozprodat, co se dalo. Řada došla i na svitky Tóry, které byly ukryté v chabých podmínkách Michelské synagogy v Praze. Kupcem svitků se stal jistý pan Ralph Yablon, který je věnoval své komunitě – *Westminster Synagogue*. V dnešní době jsou svitky pod správou *Memorial Scroll Trust*, který o ně pečuje a zapůjčuje je židovským komunitám po celém světě.

Nový směr

Když mi Benji prozradil, kdo je a kde pracuje, dalo mi hodně práce překonat svou stydlivost, ale musela jsem se zeptat – mohla bych přiletět? Třeba na tři týdny. Podívat se na synagogu, komunitu a přiučit se, jaké to vlastně je být rabínem velké židovské komunity uprostřed Londýna. Slovo dalo slovo a po skončení studia na ješivě jsem seděla v letadle směr Londýn. Do komunity *Westminster Synagogue* jsem ihned zapadla, okamžitě začala vyučovat a vést bohoslužby. Tak vstřícné prostředí jsem nezažila nikde jinde.

Vybavuji si, že jsem se hned na začátku svého pobytu zúčastnila výroční večere, kde se pravidelně setkávají představitelé komunity, aby projednali její další směřování. Během večera veřejně oznámili, že komunita je už tak velká, že musí hledat druhého rabína. Tehdy jsem tam jen seděla a tajně snila o tom, jaké by to bylo, kdybych se jednou takovým druhým rabínem téhle komunity mohla stát já.

I když jsem si návštěvu *Westminster Synagogue* neuvěřitelně užívala, nebyla to pro mě nejlehčí doba. Náš rabínský seminář v Postupimi čelil tvrdým obviněním ze zneužívání moci a genderově založené diskriminace, což na celá studia vrhalo dost nepříznivé světlo. Smutnou skutečností bylo, že nestandardní zacházení ze strany vedení tam zažil snad každý z nás.

Otřesená událostmi v Německu a nadšená židovským životem v Londýně jsem udělala své asi dosud nejodvážnější rozhodnutí – přestože se měla moje rabínská ordinace konat už za půl roku, studia v Německu jsem ukončila a požádala jsem londýnský rabínský seminář, jestli bych nemohla své vzdělání dokončit u nich. Mohla, bude to trvat sice o rok déle a znamenat neuvěřitelnou spoustu vyřizování, ale ten čistý štít mi za to stojí.

Co dál?

Svíral mě strach, jestli vůbec budu smět studia někdy dokončit. Byla jsem unavená z toho, že mám začínat zase od nuly v nové zemi. Po Německu a Izraeli už třetí za pár let. Sehnat bydlení, vyřídit povolení k pobytu, najít si nové přátele.

Můj skok do londýnského neznáma se nakonec proměnil v požehnání. Rabínská studia jsem dokončila v Londýně, kde se mi dostalo neuvěřitelně bohaté praxe – ač se to v průvodcích běžně nedozvíte, Londýn je jedním z největších židovských měst. Pro rabínskou studentku tak naprosto ideální působiště, protože zkušenosti a praxe s rabínkováním se dají nabrat skoro na každém rohu. Největším požehnáním je ale místo, které jsem nakonec dostala. V závěru studia se rabínští kandidáti musí začít ucházet o zaměstnání. Stát se rabínem komunity je v podstatě podobné jako projít jakýmkoli jiným pracovním pohovorem. Člověk rozešle životopisy, chodí na pohovory, předvádí zkušební bohoslužby a výuku. Snaží se chytře odpovídat na záludné otázky. Stále nemůžu uvěřit svému štěstí, že se mi podařilo získat místo rabínky ve *Westminster Synagogue*. V té komunitě, ze které se mi před pouhými dvěma lety točila hlava.

Tahle kniha zachycuje vůni a chuť židovství, jak ho žiju a vnímám já. Během psaní jsem často myslela na svou mámu, kterou židovství velice zajímá, ale vlastně o něm zase tak moc neví. S podobným nadšením se setkávám často i na

sociálních sítích, kde jsem v posledních letech provozovala své účty jako *Rabínka v zácviu*. Jejich cílem bylo jednoduchým jazykem informovat o židovství a ve stejném duchu se ponese i tato kniha. Pokud židovství denně praktikujete, nejspíš se toho na stránkách této knihy moc nedozvíte. Se spoustou věcí taky nebudete souhlasit. Pokud je pro vás židovství ale zatím jedna velká neznámá, může být tahle kniha dobrým odrazovým můstkem.

O židovství chce český člověk prostě vědět. Nebýt katastrofy šoa, víme toho u nás v Česku o židech mnohem víc. V každém městě a ve spoustě vesnic byly synagogy, židovské hřbitovy, školy, obchody. Tomu byl násilně učiněn konec. Nebýt nacistů, pravděpodobně byste pár židů znali ze svého okolí, nakupovali byste ve stejných a možná i židovských potravinách, věděli byste, jaký svátek se blíží. Dnes najdete leda tak starou opuštěnou synagogu, která pokud nebyla srovnána se zemí, pak v lepším případě slouží jako kostel nebo kulturní centrum.

Pro spoustu lidí je židovství o něčem jiném, než jak jej představuji na stránkách této knihy. Je pro ně buď volnější, nebo naopak mnohem přísnější. Jedna věc snad bude po přečtení zřejmá – židovství se neustále vyvíjí. Kniha není encyklopedická, naopak se snaží představit koncepty, které židovství dělají tím, čím dnes je. I když se v různých židovských denominacích lišíme mírou toho, jak moc dodržujeme nařízení, nikdy se nelišíme v tom, co je pro nás zásadní. Jeden Bůh, Tóra, pomoc potřebným, pohostinnost, snaha o zlepšení světa.

REGINA JONAS

„Pokud mám říct, co mě, ženu, motivovalo k tomu, stát se rabínem, musím zmínit dvě věci. Mou víru v Bohem dané povolání a mou lásku k lidem. Bůh do našich srdcí vložil schopnosti a poslání, aniž by se ptal, jakého jsme pohlaví. A proto je povinností nás všech, mužů, jakož i žen, pracovat a tvořit, každý podle schopností, které nám Bůh daroval.“

Regina Jonas, Central-Vereins-Zeitung, 23. červen, 1938

Fräulein Regina Jonas (1902–1944) se stala vůbec první ženou na světě, která získala rabínskou ordinaci. Cesta k vysněnému povolání pro ni ale byla složitá. Regina se narodila roku 1902 v Berlíně, kde se svou rodinou navštěvovala liberálně smýšlejícího rabína Maxe Weyla, který v malé Regině rozpoznal nebývalý talent. Od jejího dětství až do jeho deportace do Osvětimi s ní dvakrát týdně studoval Tóru, Talmud a další rabínskou literaturu a byl to pravděpodobně on, kdo v dívce zažehl touhu po rabínském povolání. Od roku 1872 fungovala v Berlíně *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*, rabínský seminář univerzitního typu, ze kterého vzešli učenci jako Leo Baeck, Emil Fackenheim nebo Abraham Jehoshua Heschel. Do programu pro rabínská studia však instituce přijímala výhradně muže. Dívky mohly na semináři studovat pouze v programu pro učitelky náboženství. Právě do tohoto programu Regina roku 1924 nastoupila, přičemž od počátku svého studia neskrývala svůj záměr stát se rabínkou.

Takové přání bylo neslýchané. Jednou z podmínek pro úspěšné zakončení rabínského studia navíc bylo sepsání rabínské práce. Regina Jonas proto sepsala práci s názvem *Může se žena stát rabínem podle pramenů halachy?*, čímž splnila formální nároky na zakončení rabínského semináře a zároveň prokázala, že její ambice jsou v souladu s židovskou tradicí. Ve své studii popisuje různé historicky významné ženy, prorokyně a učenkyňe jako Beruriju, královnu Salome Alexandru anebo Rašiho dcery a dokazuje, že i ony se podílely na utváření a formování židovského zákona. Ve své práci zároveň vyvrátila nejruznější argumenty proti tomu, aby žena zastávala rabínský úřad.

Na sepsání práce dohlížel její učitel rabín Eduard Baneth, profesor Talmudu na *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*. Než stihl práci přijmout a rozhodnout o její ordinaci, nečekaně zemřel, a Regina se proto obrátila na jiného svého učitele, kterým byl rabín Leo Baeck. Ten její žádost odmítl, protože se správně domníval, že ordinování Jonas coby rabínky by otřásló základy soužití mezi liberálními a ortodoxními německými židy. Baeck v té době působil jako zástupce všech německých židů před nacistickou vládou a jejich rozdělení v bouřlivé době si nemohl dovolit.

Práce v židovských komunitách a rabínská ordinace

Po následujících pět let proto pracovala jako učitelka náboženství, navštěvovala nemocné a seniory.

To byly jediné komunity, kterým mohla sloužit. Čas od času jí bylo povoleno

kázat ve vestibulu synagogy, přičemž její myšlenky byly s nadšením přijímány. Právě tak si jí všiml rabín Max Dienemann, předseda společenství liberálních rabínů z Offenbachu nad Mohanem, který se ji rozhodl podrobit rabínským zkouškám. Dne 27. prosince 1935 jí udělil rabínskou ordinaci. To přirozeně vyvolalo odpor z mnoha stran a Jonas neměla zdaleka vyhráno. Dveře všech synagog jí zůstávaly uzavřeny. Spolu s rostoucí nenávisť vůči židům v německých židovských obcích klesal počet rabínů a židovských učitelů. Část z nich zavčas emigrovala, část byla uvězněna. Tyto nešťastné okolnosti paradoxně otevřely Regině Jonas možnost působit v liberálnějších berlínských komunitách, kde mohla občas začít kázat. Roku 1937 ji zaměstnala berlínská židovská obec jako kaplanku a Jonas tak mohla ve své dosavadní práci pokračovat oficiálně. Teprve v letech 1940–1941 ji Říšský spolek německých židů, jak se tehdy musela židovská obec jmenovat, povolal do služby coby opravdovou rabínku. Regina byla záhy posílána do obcí po celém Německu, které náhle zůstaly bez jakéhokoli duchovního vedení. Působila tak třeba v obcích v Hamburku, Braunschweigu, Göttingenu, Frankfurtu nad Odrou nebo Brémách.

I přes nárůst antisemitismu a otevřené ohrožení na životě se Regina Jonas rozhodla zůstat v Německu. Z jisté části pravděpodobně kvůli své postarší matce, z další části proto, aby se mohla plně vrhnout do služeb zbytků německých židů. Z této doby se dochovalo několik děkovných dopisů adresovaných Regině Jonas, ve kterých rabínce děkují pisatelé, kteří již opustili Německo, kde za sebou zanechali staré rodiče. Regina Jonas pečovala o hezkou řádku z nich.

Deportace

Roku 1941 byly deportace židovského obyvatelstva na denním pořádku. Spolu s těmi, kdo zatím deportování nebyli, byla poslána na nucené práce do berlínské továrny na kartonový papír. I v této situaci pokračovala ve své činnosti, nadále kázala a pomáhala povznášet upracované duše ostatních židů. Na podzim 4. listopadu 1942 musela podat detailní hlášení o svém majetku a někdy v této době uložila několik osobních dokumentů spolu s kopií své rabínské práce do archivu židovské obce, kde na své odhalení dokumenty čekaly přes padesát let. Dva dny nato, 6. listopadu 1942, byla spolu se svou matkou deportována do Terezína.

Terezín

V Terezíně přirozeně pokračovala v tom, co celý život dělala, chtěla dělat, a co jí přišlo přirozené – pomáhala ostatním, pracovala jako rabínka, přednášela, kázala. Z jejího působení v Terezíně se dochovalo tzv. *Dvacet čtyř přednášek jedné rabínky Reginy Jonas*. Přednášky zahrnují široké spektrum židovských reálií: dějiny židovského národa a role židovských žen v nich, přednášky o Talmudu a biblických motivech, o základech židovské víry a etiky. V Terezíně začala Jonas spolupracovat také s Viktorem Franklem ve skupině, jejímž cílem bylo poskytovat první psychickou podporu oťřeseným a šokovaným lidem, kteří přijížděli transporty. Regina Jonas působila v Terezíně dva roky, dokud nebyla v polovině října 1944 deportována do Osvětimi. Bylo jí 42 let.

Znovuobjevení

Většina těch, kteří Reginu Jonas znali, druhou světovou válku nepřežila. Zůstává otázkou, proč se muži jako Viktor Frankl či Leo Baeck, kteří ji znali a pracovali s ní, o její existenci nikdy nezmínili. Po smrti tak byla Regina Jonas na dlouhá léta zapomenuta. Aniž by se kdokoli zmínil o její existenci, stala se roku 1972 první rabínkou Sally Priesand, kterou ordinovala americká *Hebrew Union College*.

Zlom nastal po pádu Berlínské zdi, kdy se Západu zpřístupnily archivy ve východním Berlíně. Roku 1991 objevila Dr. Katharina von Kellenbach záhadnou obálku, v níž byly ukryty právě ony dokumenty, které do archivu přinesla sama Regina krátce předtím, než byla deportována do Terezína. Dvě její fotografie, kopie jejího rabínského diplomu, učitelský diplom a výtisk její rabínské disertace.

Přesné datum jejího úmrtí neznáme. Zřejmě byla zavražděna nedlouho po transportu do Osvětimi během října 1944. *Jahrzeit* – den, kdy si připomínáme její památku – byl stanoven na šabat, během kterého čteme *parašat Berešit* – Na počátku. Regina a celý její smutný příběh byly jedním velkým počátkem nové éry židovství.

